

Marek Waszkiel:
Bábszínház a régi Lengyelországban,
2018. Varsó

Marian Dienstl-Dąbrowa warsói bábszínházának plakátja, 1912

Marek Waszkiel

MARIONETT AZ OPERÁBAN

LENGYEL PERSPEKTÍVA

A színházi funkcióval rendelkező bábok ősidőktől fogva jelen voltak az ember életében. A bábszínház viszont már fiatalabb műfaj. Alig ötszáz éve született a marionett-opera. Évszázadokon keresztül dicsőséget aratott, először mint a gazdagok szórakozása, a XVII. század közepétől pedig széles közönsége volt. És bár ez a műfaj adta meg a lendületet a különféle bábművészeti formák kialakulásához, szerepsére maga is fennmaradt. Valaki időnként mindig visszatér ehhez a hagyományhoz Keleten és Nyugaton egyaránt, mivel ez a művészi alkotásnak talán a legteljesebb formája. Összekapcsolja a zenei partitúrák végtelen gazdagságát, az emberi hang egyetemességét, a látványtervezők plasztikus képzeletét és a bábművészek által készített, zsinórokon mozgatott mesterséges lények, a marionettfigurák életre hívásának egyre ritkább ajándékát. A báboperának minden részlete kreatív műalkotás.

A zene és az ének mindig lenyűgöző. Ehhez már hozzászoktunk. Hiszen az opera továbbra is él. Minden nagyvárosban van operaház, amely gazdag nemzetközi repertoárt kínál. De a bábok ritkaságszámba mennek. Bár rengeteg bábszínház létezik, legtöbbször a gyerekközönséggel társítjuk, és lenézzük őket a „magas” művészetben. Helytelenül! A felnőttekhez szóló bábeldadások többszázados hagyománnyal és remekművekkel rendelkeznek, csak hogy az elmúlt évtizedek legkiválóbb lengyel bábművészeit említsük: Władysław és Zofia Jarema, Leokadia Serafinowicz, Jan Wilkowski, Andrzej Dziędziul, Wiesław Hejno és Piotr Tomaszuk, aki épp a bábeldadások által alapozta meg színháza, a *Teatr Wierszalin* hírnevét, amely ugyebár nem gyermekszínház. Rajtuk kívül, nem véletlenül, Tadeusz Kantorról, Józef Szajnáról, Leszek Mądzikról is szót kell ejteni. Nemzetközi viszonylatban pedig a nagy-szerű bábművészek listájának se vége, se hossza. Az összes báb között a marionett az uralkodó, ez a zsinórokon (egyszerűbb esetben dróton) lógó báb,

amelyeket a bábjátékos kezében lévő speciális kereszt tart össze. A kereszt a marionett lelke. A kereszt megépítése és a mozgó rudak, billentyűk és gyűrűk különféle elhelyezése a nagy bábművészek egyéni dolga. Régebben titokként őrizték a kereszt elkészítésének és a zsinórok felfüggesztésének módját. Ha csödbe mentek, és el kellett adniuk legértékesebb tárgyaikat, a marionetteket, levágták róluk a zsinórokat a kereszttel együtt. A marionett a zsinórok és a kereszt nélkül már csak egy szép szobor volt, egy egyszerű baba színpadi funkció nélkül.

Kinézetre és mozgásra a marionett az élő emberhez hasonlít, ugyanakkor nagyon távol is áll tőle. A marionettel való játék precizitást, koncentrációt, nagy gyakorlatot és tehetséget kíván. Nem mindegyik bábjátékos ért a marionettekhez, ahogy nem minden zenész tud zongorázni és hegedülni is. A bizonytalan lépéseket, a kéz remegését, a mozdulatok merevségét vagy a bábok – a darab szereplői közti kapcsolat hiányát nem lehet színházi effektusokkal vagy színpadi ötletekkel elrejtetni. A marionett-játékosnak tökéletesen kell játszania. A marionett-színház mindenekelőtt egyéniséget követel meg a színésztől, sajátos remeklést a bábmozgatásban. Ez a mesteri tudás két tényezőtől függ: a báb felépítésétől és a mozgató képességeitől. Egy ügyes marionett megkonstruálásával rengeteget kell próbálkozni, kiválasztani az alkalmas keresztet, eltalálni a megfelelő anyagot, a báb helyes súlyelosztását. Az igazán jó marionettkészítőkből világviszonylatban sincs sok. A mozgatás technikája viszont nem csak a mozgató tehetségén múlik, hanem mindenekelőtt fáradtságos munkán és állandó gyakorláson. Hiszen a marionett virtuozitást kíván.

A marionett-operának, bár ma a ritkán használt színházi műfajok közé tartozik, megvan a maga hosszú története. Az olasz színházi hagyományokból származik. A ma ismert legkorábbi marionett-operaelldadások a XVII. sz. második feléből származnak.

A bíborosi palotában kerültek bemutatásra, mint például Antonio Maria Abbatini *A kék színésznoje* Giovanni Lorenzo Bernini díszletével 1668-ban, amely IX. Kelemen pápa megrendelésére készült Rómában. Nem sokkal később a marionett-opera már nyilvános látványossággá vált. Párizsban létrejött a *Théâtre des Bamboches* operaszínház, melyet egy olasz bábművész, La Grille vezetett. A XVII. századi báb-opera alapvetően különbözött attól, amit ma a műfajról gondolunk. Nemcsak énekeltek benne, de ezek valóban a zenei szálla támaszkodó előadások voltak, amely azonban főleg a színpadi trükkök, az átváltozások és a látvány gazdagságát voltak hivatva hangsúlyozni.

A bábopera virágkora a XVIII. század volt. Nehéz lenne bábopera-társulatokról beszélni abból az időből, de marionett-operaelőadásokat vagy operaparódiákat minden korabeli színház műsorában találhatunk. A marionett-opera a XVIII. századi udvari báb-társulatoknál is dominált egész Európában. A leghíresebb színházak a császári udvarban működtek Bécsben, és főleg Esterházy Miklós herceg kastélyában Eszterházában. Ezt a színházat a XVIII. század '60-as éveitől Joseph Karl von Pauersbach vezette, és itt dolgozott Joseph Haydn is, aki néhány évtizeden keresztül (1761-1790) a hercegi udvar hangversenymestere volt. Ennek az udvari marionettszínháznak Haydn több operát írt, pl. *Dido, Genovéva IV., Boszorkányszombat*, amelyek közül csak kettő maradt fenn teljes egészében, a *Philemon és Baucis*, valamint *Az égő ház*. Maga Haydn is rendelkezett egy saját, házi marionettszínházzal, akárcsak sok más művész, tehetősebb ember vagy akár uralkodó.

Az udvari marionettszínház Lengyelországban a XVIII. század ötvenes éveinek elején honosodott meg. Elsőként Hieronim Florian Radziwiłł rendezte be Białá Podlaska-i rezidenciájában (a marionettek bemutatásra kerültek Słuck várában is, Hieronim herceg másik lakhelyén). A különféle látványosságokat kedvelő Hieronim herceg 1753 őszén meghívott egy művészcsoportot Bécsből, akikkel egy bábművész házaspár is érkezett: „a komédiás hórihorgas ember a feleségével, marionettjeik vannak, csakhogy hiányzik belőlük a tökéletesség”. A bábos

bizonyos Helman volt, német vagy osztrák, a színháza pedig minden bizonnyal bonyolult lehetett, ha a felállítása és az összeállítása („tökéletessé tétel”) négy napig tartott. De a felszerelése kétségtelenül különbözött a szerény vándorbábszínházakétól. A mágnesszínházak nemcsak jelentős mennyiségű jól megformált és szépen felöltötött bábbal dicsekedhettek, hanem ragyogó világítással, és legfőképp olyan gazdag masinériával, amely lehetővé tette a változtatások véghezvitelét és a különféle speciális trükkök alkalmazását. Az 1754-ben a Białá Podlaska-i várban frissen átadott „*komedy-hauzban*” a marionettszínház a nagyszínház kürtőjében helyezkedett el és szükség esetén köteleken engedték le. A művészek Słuck és Białá Podlaska között utazgattak, és különféle előadásokat mutattak be, köztük marionett-darabokat is, bár az akkori műsort nem ismerjük. Valószínűleg Herman marionettszínháza 1760-ban, Hieronim halála után bátyja, Michał Radziwiłł herceg rezidenciájára, Nieświezbe került. Onnan – feltehetőleg – Jan Klemens Branicki atamán uradalmára Białystokba, minthogy az elkövetkezendő években minden valamire való kelet-lengyelországi udvarban működött egy marionett-mágnesszínház egészen a XVIII. század 70-es éveinek kezdetéig.

Egyre több marionett-társulat vendégeskedett a különféle mágnesszínházakon. Az egyik termet például Franciszek Ryx, a Várban és a Łazienki palotában lévő királyi magán-színházak adminisztrátorának varsói házában „német marionettek termének” neveztek. Poniatowski Szaniszló August, az utolsó lengyel király kifejezetten szimpatizált a marionett-előadásokkal, bár azt nem tudjuk, hogy marionett-operát nézett-e.

A Lengyelországot járó, XIX. századi marionettszínházak műsorából nem hiányzott az opera, a balett és a pantomim. Főleg a század második felében használtak fel gyakrabban operarészleteket, egyes áriákat, amely különböző műfajok eltérő részeit összekapcsoló, nagyszerű marionettrevük létrehozását tette lehetővé. Az első lengyel marionett-társulatok is az operához nyúltak. Marian Dienstl-Dąbrowának a XX. század elején Varsóban működő Bábszínháza (ahol kizárólag marionettekkel játszottak) operákat

Vittorio Podrecca (1883–1959)

és operetteket is műsorra tűzött: Pergolesi *Az úr-hatnám szolgálóját*, Mozart *A szíinigazgatóját*, illetve a *Bastien és Bastienne*-t, Offenbach *A két vakját*, ezen kívül jeleneteket Karol Hubert Rostworowski *Menyegző* c. operájából, amely Wyspiański azonos című drámájából készült. Dienstl-Dąbrowa kiváló képzőművészeket, zenészeket, színészeket és énekeseket foglalkoztatott a társulatában. Hiányoztak viszont a bábművészek, akik magas színvonalon mozgatták volna a bonyolult bábokat. A játékosok képességei biztosan fejlődtek, ezt a fennmaradt kritikák bizonyítják, de valószínűleg nem jutottak el a tökéletességig a színház működésének tizenegynéhány hónapja során. Dienstl-Dąbrowa rögtön az I. világháború után Lwowban visszatért a marionett-színházzal kapcsolatos ötleteihez, de ez a kezdeményezése se tartott ki sokáig. A marionett-operához fűződő álmait élete alkonyán még egyszer megpróbálta megvalósítani. Már a II. világháború után, az 50-es évek közepén a sajtó hasábjain tette közzé elképzelését a marionett-opera megalapításáról. Felajánlotta használatra saját bábjaikat,

amelyek mindkét világháborút túléltek. A javaslatra senki nem jelentkezett. Nem tudjuk azt sem, mi történt a bábjaival.

A legnagyobb hírnevet Európában és a világon a XX. század első felében az olasz Vittorio Podrecca szerelte marionett-társulatával, a római *Teatro dei Piccoli*val, amely a nagy, XIX. századi operákat és operarészleteket játszó revűszínházakhoz kötődött. Podrecca néhányszor Lengyelországban is vendégeskedett. A fellépései tömegeket vonzottak, a sajtó lelkesedett, az első, 1928-as, csaknem három hónapig tartó, számos lengyel várost érintő látogatásakor több tucat előadást tartott. Podrecca akkor játszott többek között Rossini *A sevillai borbélyát*, Giovanni Bottesini *Ali Babáját*, Respighi zenésballett-mesejátékát, a *Szerelem és varázslatot*, részleteket a *Gésák* c. operettből és számos esztrádműsort. A zenekart Emilio Cardallini vezényelte, a római és a madridi királyi opera művészei énekeltek. A következő előadásokon a műsorból szerepelt többek között *Az úrhatnám szolgáló*, Mozart *Don Giovanni*ja, Respighi *Csipkerózsikája*. Produkcióiban megvalósult

a marionettek összekapcsolása más művészeti ágak vonzerejével, nem csak a színházzal vagy a zenével. Egy korabeli kritikus írta akkoriban: „Azt, amit a kubizmus a festészetben igyekezett megfejteti, a marionettszínház teljes egészében és láthatóan elérte; geometriai formák által tárja eléink a látható világ misztikus értelmét.”

A mai, marionett-operaelőadásokra specializálódott csekély számú társulat egyike a Salzburgi Marionettszínház. Az Anton Aicher által alapított színház műsora sokáig Mozart operáira támaszkodott (*Don Giovanni*, *A varázsfuvola*, *Szöktetés a szerájból*, *Figaro házassága*), de játsszák Rossini *A sevillei borbélyát*, Humperdinck *Jancsi és Juliskáját*, Csajkovszkij *Diótörőjét*, Prokofjev *Péter és a farkasát*, sőt Wagner tetralógiáját, *A Niebelung gyűrűjét* is, ezen felül egy teljesen más dramaturgián alapuló zenei repertoárt (pl. Shakespeare / Mendelssohn *Szentivánéji álom*), sőt zene nélküli előadásokat is bemutatnak, mint például a *Hófehérke és a hét törpét*, vagy az *Alice Csodaországban*. A Salzburgi Marionettszínház a világ egyik legismertebb marionettszínháza. A gondosan kidolgozott díszletek és kellékek között zajló

ragyogó bábjátékot csodálatos énekszólam egészíti ki a manapság leggyakrabban játszott felvételekről. A klasszikus marionettek lenyűgözőek, bár egyre ritkábban lehet velük találkozni. Gyakrabban látjuk őket az utcán egy vándorbábos kezében, mint a színházban. Salzburgon kívül a Bodeni tó mellett működő Lindauer Marionettenoper állandó társulata is a marionettoperákra specializálódott. A társulat a németországi Lindau Városi Színházához tartozik, a színház épületében saját teremmel, közel 20 fős együttesel és vonzó, operát és balettet is bemutató repertoárral rendelkezik (*Carmen*, *Traviata*, *A varázsfuvola*, *A sevillei borbély*, *Hattyúk tava*). Mindezeket Bernhard Leismüller irányítja, aki egyike az olyan marionetttrajongóknak és -virtuózoknak, akik nélkül ez a művészeti ág nem létezhetne.

Nem olyan régen láttam Lindauban a *Szöktetés a szerájból*-t. Bár a marionettopera bemutatója tizenegynéhány évvel ezelőtt volt, a következő fél évszázadban is ugyanazt az élményt fogja nyújtani a nézőknek. Nem csak azért, mert itt újra meg lehet hallgatni – igaz, nem élőben, hanem kiváló hangfelvételtől – az elbűvölő (de már régen elhunyt)

Vittorio Podrecca bábjai

Mozart: *A varázsfuvola*.
Salzburgi Marionettszínház

Richard Rodgers-
Oscar Hammerstein II:
A muzsika hangja.
Salzburgi Marionettszínház

Lewis Carroll:
Alice Csodaországban.
Salzburgi Marionettszínház

Mozart: Szöktetés a szerájból.
Lindai Marionettopera

Mozart: A varázsfuvola.
Lindai Marionettopera

Csajkovszkij:
A hattyúk tava.
Lindai Marionettopera

amerikai szopránénekesnőt, Arleen Auger-t Constanza szerepében, a Lipcsei Rádió énekkara és a Drezdai Staatskapelle mesteri felvételét a már szintén rég eltávozott Karl Böhm vezényletével. A felvételtől elhangzó zene és ének tökéletességével összhangban áll a marionett világa. Mindez valamiféle bepillantást enged a mágikus valóságba, amely már régóta nem létezik. Mert hiszen mit érdekel minket Constanza és Blonde szökési kísérlete Szelim pasa szerájából? A mi figyelmünket a produkció minősége köti le. A zenét és az éneket megőrizte a hanglemez, végtelenszer újra lehet hallgatni és mindig csodálatos lesz. De a bábokat élőben látjuk és az összhatás az őket mozgatóktól függ. Nemezszer megesik, hogy olyan bábjátékosokat látunk, akik néhány perc után elvesztik a kapcsolatot a közönséggel. Itt ez másképp történik. Minden jelenet, helyzet, a mozdulatok részletei fokozzák az érdeklődésünket. Megfigyeljük a kéz szinte észrevétlen megremegését, a fej oldalra billenését, a nyak kinyújtását, a léptek elaprózását, a test meghajlását, a karok széttárását, az ugrásokat, a szökelléseket, mintha varázslat kerített volna hatalmába bennünket. A terem zsúfolásig tele felnőtt közönséggel, az elején innen is, onnan is kedves, de naiv kommentárok és nevetések hallatszanak – milyen mókások ezek a kis bábok! De minden egyes perccel sűrűsödik a nézők figyelmé és összpontosítása. Ahogy nézzük a virtuóz zongoristát, aki a zenerajongók figyelmét leköti testének legkisebb és látszólag jelentéktelen mozdulatával, ugyanígy nem tudjuk levenni a szemünket a színpadon lévő különleges marionettekről. A nagyszerű játék, a játékosok magabiztos mozgása, a bábok tökéletes egyensúlya, az alkotók meglepő elképzelése az egyes szereplők karakterének megformálásáról, a színek tündérijátéka – valóban egy csodálatos visszatérés valamihez, ami – úgy tűnik – szinte már nem is létezik.

Az utóbbi évtizedekben Lengyelországban is megpróbálták két ízben feltámasztani a marionett-operát. Mindkét kezdeményezés a Varsói Kamaraoperából indult. Az igazgatói posztot sok éve betöltő Stefan Sutkowski, konzultálva a kiváló bábművésszel, Jan Wilkowskival, 1979-ben sikeresen újraindította

a Marionettek Operaszínpadát. Levelezés kezdődött a salzburgi bábművészekkel, akik együttműködést és segítséget ajánlottak fel a technikai titkok elsjátításában. *„Mindig nyitottak vagyunk a tapasztalatcserére – írták, – annál is inkább, mivelhogy igyekszünk szélesíteni a művészi inspirációinkat. Meg vagyunk róla győződve, hogy a közös szakmai tanácskozásaink során értékes művészi impulzusok jöhetnek létre.”* Szorosabb együttműködés a salzburgi és a varsói társulat között nem alakult ki. Lesław Piecka bábművész, aki a białystoki Színiakadémián hosszú évek óta a marionettjáték technikáját tanította és Lengyelországban a technika legkiválóbb specialistája volt, saját tapasztalataira és kutatásaira támaszkodva irányította a varsói társulatot. Piecka saját, białystoki tanítványai köréből választotta ki a társulat tagjait. A Színpad 1981-ben kezdte meg működését Haydn *A patikus* c. operájának premierjével. A játékosokhoz csatlakoztak a Varsói Kamaraopera szólistái és zenekara. Az előadásokat mindig az élőben fellépő énekesek és a zenekar közreműködésével mutatták be. Két évvel később az ausztriai Villachban volt Prokofjev *Péter és a farkas*ának, illetve Saint-Saëns *Állatok farsangjának* premierje, aztán – újra Varsóban – *Az úrhatnám szolgálgó*, majd megint Villachban a *Bastien és Bastienne* premierje.

Egy lengyel publicista *Az úrhatnám szolgálgó* premierje kapcsán, melyre 1986-ban a régi Skarb mozi termében, a Pénzügyminisztérium épületében került sor, ahol ideiglenesen működött a Színpad, ezt írta: *„Talán ezúttal a Pénzügyminisztérium is meggyőződik róla, micsoda aranyalmát őriz a székhelyén.”* Sajnos nem győződött meg. Az állandó helyszínnel való gondok jelentették a legnagyobb problémát a társulat számára, így több előadást tartottak a számos külföldi turné során, mint Lengyelországban. 1991-ben végül feloszlottak.

Lesław Piecka néhány alkalommal megpróbált visszatérni a marionett-operaszínpad gondolatához. 2000-ben sikerült újraindítani Gdańskban a marionett-opera működését „Gdański Marionettopera a Régi Városházán” néven. A marionettszínészekhez csatlakoztak a gdański Zeneakadémia végzett és még tanuló növendékei *Az úrhatnám szolgálgó*

Mozart: Szöktetés a szerájból.
Rendező: Lesław Piecka,
Tervező: Marlena Skoneczko.
Varsói Marionettopera,
Premier: 2014. 09. 19.
Fotó: Marek Zamojski

Mozart: Szöktetés a szerájból.
Rendező: Lesław Piecka,
Tervező: Marlena Skoneczko.
Varsói Marionettopera,
Premier: 2014. 09. 19.
Fotó: Marek Zamojski

felújításához. Mégis rövid előadássorozattal zárult az egész.

2014-ben a Varsói Kamaraopera ismét a marionettopera-társulat reaktiválásának ötletével fordult Lesław Pieckához. Megszületett a *Szöktetés a szerájból* megható bemutatója. Alig több mint egy évvel később *Az úrhatnám szolgáló* új verziója jelent meg, amelyet ezúttal a Łazienki királyi palotában mutattak be, talán épp ott, ahol a király, Poniatowski Szaniszló Augustuszt a XVIII. század végén nézte a báboperákat. A Łazienki palota ideális helynek tűnt a marionett-operához. Mégis, a marionett előadások egyre ritkábban bukkantak fel a Varsói Kamaraopera repertoárjában, 2017-ben pedig teljesen eltűntek. Ez az utolsó kezdeményezés projekt formájában jött létre, sosem épült be szervesen a Kamaraopera programjába, így észrevétlenül tűnt el. Megmaradtak a bábok, a díszletek és a színpadtervek.

Valakinek vajon eszébe fog még jutni valaha egy folyamatosan működő marionettopera megalapítása? Lesznek-e még olyan rajongók, mint Joseph Conrad, aki száz évvel ezelőtt ezt írta: „A marionettek gyönyörűek. Az ő rendíthetetlenségük szerelemben, bűnben, örömben, bánatban – heroikus, emberfeletti, lenyűgöző. Nézni azt a merev erőszakot, amivel egymásra vetik magukat, hogy ölelkezzenek vagy harcoljanak egymással, maga a gyönyör... Szerelem ezeket az élettől megfosztott, mégis a halhatatlansághoz oly közeli marionetteket.”

(Héda Veronika fordítása)

Pergolesi: *Az úrihatárnám szolgálo*. R: Lesław Piecka, T: Aleksander Maksymiak. Varsói Marionettopera; Premier: 2016. 02. 26. Fotó: Marek Zamojski

THE MARIONETTE IN THE OPERA

Puppet opera made its appearance only about 500 years ago. At first, it was meant for the rich, but from the mid-17th century on, it served as entertainment for a much wider audience. This genre has given impetus to the emergence of many other forms of puppetry, but someone always returns to this tradition since it is perhaps the most complete form of artistic creation. It combines the infinite richness of musical scores, the universality of the human voice, the vibrant visions of set designers, and the increasingly rare gift of giving otherwise inanimate objects, marionettes, life by moving the strings which support them. Every detail of the puppet opera is a creative work of art. The golden age of puppet opera dates back to the 18th century, when court puppet troupes were dominant throughout all of Europe. In Poland, court puppet theater came into existence in the early part of the 1750s. Almost every court in Eastern Poland had a puppet theater until the beginning of the 1770s. Programs of Polish marionette theaters of the 19th century always included opera, ballet and pantomime. At the beginning of the 20th century, Marian Dienstl-Dąbrowa's Puppet Theater in Warsaw also added operas and operettas to their program. After the closing of the theater, Dienstl-Dąbrowa repeatedly returned to the idea of establishing a marionette opera, but her plans never materialized. In the past few decades, there have been two attempts at resurrecting the puppet opera in Poland. Both initiatives originated from the Warsaw Chamber Opera. In 1979, Stefan Sutkowski restarted the Marionette Opera Stage. Later, Lesław Piecka tried to return to the idea of the puppet opera on numerous occasions, but marionette performances appeared less and less frequently in the repertoire of the Warsaw chamber Opera, and in 2017, they disappeared completely.